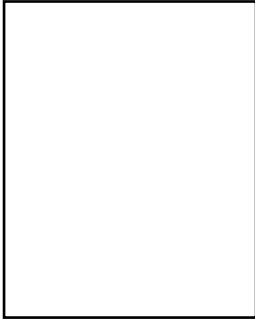

**XALQARO XUSUSIY HUQUQDA YURISDIKSIYA VA NIZOLARNI
HAL ETISH. XALQARO ARBITRAJ**

Nomozov Xusan Axmat o'g'li

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti o'qituvchisi

Abdurasulova Sabrina Sanjar qizi

Yuridik fakultet talabasi

Annotatsiya: Xalqaro xususiy huquq — bu davlatlararomunosabatlarda fuqarolar va yuridik shaxslar o'rtasidagi huquqiy nizolarni hal etish va ularning tartibini belgilash bilan bog'liq bo'lgan huquq sohasidir. Ushbu huquq sohasida, asosan, yurisdiksiya (yuridik nazorat) va nizolarni hal etish masalalari alohida o'rin tutadi. Xalqaro xususiy huquqda yurisdiksiya — bir davlatning boshqa davlatdagi fuqarolari yoki yuridik shaxslariga nisbatan o'z huquqiy vakolatini qo'llash huquqidir. Nizolarni hal etish esa — tomonlar o'rtasidagi huquqiy mojaro va nizolarni hal qilish jarayonini o'z ichiga oladi. Mazkur maqolada yurisdiksiya va nizolarni hal etish masalalari, ularning o'ziga xos xususiyatlari, xalqaro shartnomalar va mamlakatlar ichidagi normativ hujjatlar yordamida qanday tartibga solinishi hamda amaliy jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Yurisdiksiya, Arbitraj, Milliy arbitraj, xalqaro arbitraj va nizolarni hal etish.

Yurisdiksiya tushunchasi. Yurisdiksiya atamasi xalqaro xususiy huquqda ikki ma'noda ishlatiladi:

1. Mamlakatning hududidagi yurisdiksiya – bir davlatning o'z hududida joylashgan shaxslar va ob'ektlarga nisbatan o'z huquqiy va sud tizimini qo'llashi.
2. Davlatlararo yurisdiksiya – xalqaro nizolarda turli mamlakatlarning huquq tizimlari o'rtasida qaysi biri o'z huquqiy vakolatini qo'llashga haqli ekanligi to'g'risidagi masala.

Xalqaro xususiy huquqdagi yurisdiksiya masalasi, ayniqsa, transchegaraviy nizolar va davlatlararo kelishmovchiliklar yuzaga kelganda katta ahamiyat kasb etadi. Bu yerda davlatning huquqiy mustaqilligi, boshqa davlatlarning vakolatiga qarshi bo'lmaslik, hamda tomonlarning tanlagan yurisdiksiyasini qabul qilish huquqi kabi prinsiplar alohida e'tiborga olinadi.

Nizolarni hal etish Xalqaro xususiy huquqda nizolarni hal etish jarayoni davlatlararo nizolarning hal etilishidan farq qiladi. Xalqaro xususiy huquqda asosan ikki yo'l bilan nizolarni hal qilish mumkin:

Sud orqali hal etish: Agar tomonlar o'rtasidagi nizoni hal qilish uchun xalqaro sudga murojaat qilish kerak bo'lsa, tomonlar orasidagi kelishuvga, xalqaro shartnomalarga yoki tegishli yuridik normalarga tayangan holda sud qarori qabul qilinadi. Bunda sudning yurisdiksiyasi va huquqiy vakolati muhim ahamiyatga ega.

Arbitraj orqali hal etish: Ko'plab xalqaro nizolar arbitraj yo'li bilan hal qilinadi. Arbitraj — tomonlarning mustaqil va shaxsiy ravishda belgilangan, turli mamlakatlardan kelgan hakamlar orqali

nizolarni hal qilish usulidir. Bunday holatda taraflar arbitrajning yurisdiksiyasini oldindan qabul qilgan bo'ladi.

Xalqaro xususiy huquqda nizolarni hal qilish uchun ko'plab xalqaro shartnomalar va kelishuvlar mavjud. Ulardan ba'zilari shunday:

Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) nizolarni hal qilishning asosiy organi sifatida xalqaro nizolarni hal etish uchun tuzilgan. BMTning Xalqaro sudining qarorlari barcha davlatlar uchun majburiydir.

Evropa Ittifoqi va boshqa xalqaro tashkilotlar o'z hududida amalga oshiriladigan nizolarni hal qilishda o'zlarining ichki tizimlarini va sudlariga ega. Evropa Ittifoqi davlatlari o'rtasidagi nizolarni hal etishda Evropa Sudining qarorlari asosiy manba bo'ladi.

Xalqaro tijorat va iqtisodiy nizolarni hal qilish: Bunga taalluqli xalqaro iqtisodiy nizolarni hal qilish uchun maxsus arbitr va sudlar mavjud. Masalan, Jahon savdo tashkiloti (WTO) tashkil etilganidan so'ng, uning qarorlari ham ko'plab mamlakatlar uchun majburiy bo'ldi.

Amaliy masalalar

Xalqaro xususiy huquqda yurisdiksiya va nizolarni hal etish amaliyotida ba'zi qiyinchiliklar mavjud. Birinchi navbatda, har bir davlatning huquqiy tizimi va qaror chiqarish tartibi boshqacha bo'lishi mumkin. Shuningdek, tomonlarning yurisdiksiyani tanlashi, o'zaro kelishuvlarni belgilashda ham muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli, xalqaro nizolarni hal qilishda yuridik va siyosiy jihatlar bir-biriga bog'liq bo'ladi.

Xalqaro tijorat arbitraj – bu davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy, savdo va investitsiya munosabatlarida, bir yoki bir necha davlatlar o'rtasidagi hujjatlarda kelib chiqqan nizolarni hal etish uchun yuritiladigan alternativ nizo hal etish mexanizmi. Xalqaro tijorat arbitrajida ko'p hollarda suddan tashqari qaror qabul qilish tartibi ko'zda tutiladi. Bu arbitrajning bir qator o'xshash va farqli jihatlarini to'liq tushunish uchun, uning turlarini aniqlash kerak.

Arbitrajni quyidagicha turlari mavjud bo'lib bulardan biri Milliy arbitraj – har bir davlatning ichki qonunlari va arbitraj tizimiga asoslangan holda amalga oshiriladi. Ikkinchi turi bu Xalqaro arbitraj – turli davlatlar o'rtasida kelib chiqqan nizolarni hal etish maqsadida tashkil etiladi va sud ishi yoki arbitraj qarori global huquqiy tizimda e'tirof etiladi. Har ikki turda ham tomonlar uchun mustaqil va odil sudlov ta'minlanadi. Arbitraj taraflar o'rtasida kelishuvga asoslangan.

Farqli jihatlari esa quyidagicha;

- Milliy arbitrajda nizo milliy qonunlar asosida hal etiladi, xalqaro arbitraj esa turli mamlakatlar qonunlarini inobatga oladi.
- Xalqaro arbitrajda qarorlar xalqaro to'g'ridan-to'g'ri ijro etish mexanizmi bilan bog'liq bo'lib, ko'p hollarda Jeneva, Parij yoki London kabi xalqaro markazlar orqali amalga oshiriladi.

Xalqaro arbitrajda qabul qilingan qarorlarning e'tirof etilishi va majburiy ijro etilishining asosiy masalalari quyidagilardan iborat:

1. E'tirof etish – arbitraj qarorining xalqaro yurisdiksiyaga ega bo'lgan davlatlarda tan olinishi.
2. Ijro etish – arbitraj qarorining amalga oshirilishi va davlatning ijro vositalarini qo'llash orqali qarorni amalga oshirish.

Bu holatlar, jumladan, Butunjahon arbitrajiga oid Vashington Konvensiyasining va Gagada imzolangan 1965-yilgi konvensiyaning amaliy qoidalariga asoslangan. Xalqaro arbitrajning natijalari, ko'p hollarda, davlatlar arbitraj qarorlarini tan olishga va ularni amalga oshirishga majbur dirlar.

O'zbekiston Respublikasida Xalqaro Sudlovga Taalluqlilik

O'zbekiston Respublikasining ichki qonunlari xalqaro sudlovga taalluqlilikni quyidagicha belgilaydi:

1. Alohida sudlovga mustasno taalluqlilik – ma'lum davlat yoki sud organining yagona hukmronligi va boshqa sudlar tomonidan ishlarni ko'rib chiqishini rad etish.

2. Muqobil sudlovga taalluqlilik – tomonlarga o'z tanlovini amalga oshirish imkonini beruvchi sud tizimi.

3. Kelishilgan sudlovga taalluqlilik – tomonlarning kelishuviga asoslanadigan sud tizimi.

Xalqaro Tijorat Arbitrajida O'zbekiston Respublikasining rollari O'zbekiston Respublikasining xalqaro arbitrajga aloqador qonunlar va amaliyotlari, jumladan, Vashington Konvensiyasi, Gagada imzolangan konvensiyalar va boshqa xalqaro hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Bu qarorlar O'zbekistonda amalga oshiriladigan tijorat arbitrajida va xalqaro savdo ishlarida muhim ishni tashkil etadi. Xalqaro arbitraj sohasida O'zbekiston qonunlari xalqaro yurisdiksiyaga va huquqiy asoslarga asoslangan, shuningdek, ular xalqaro sharoitlarga mos keladi. Xalqaro huquqiy normalarga mos kelish bu chet el korxonalarini va tashkilotlari O'zbekiston Respublikasining ichki qonunlariga muvofiq kelib, sudda o'z huquqlarini himoya qilish huquqiga ega. Biroq, xalqaro huquq normalariga muvofiq kelgan taqdirda, ularning arizalari xalqaro sudlarda yoki arbitrajlarda ko'rib chiqilishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'sak .Xalqaro xususiy huquqdagi yurisdiksiya va nizolarni hal etish masalalari nafaqat huquqshunolar, balki davlat organlari, kompaniyalar va fuqarolar uchun ham katta ahamiyatga ega. Yurisdiksiya va nizolarni hal etishda davlatlar o'rtasidagi hamkorlik, xalqaro shartnomalar va ularning amaliyotda qo'llanilishi muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, yangi zamon talablariga javob bera oladigan samarali xalqaro tizimlar va mexanizmlar joriy etish zarurati oshib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Халқаро хусусий ҳуқуқ" (Х.Р. Раҳмонқулов ва бошқ., 2002) – Бу адабиёт халқаро хусусий ҳуқуқ ва арбитраж жарайонларини о'rganishda asosiy manbalardan biridir.
2. "Международное частное право: современная практика" (Pod red. М.М. Boguslavskogo va A.G. Svetlanova, 2000) – Xalqaro xususiy huquqdagi zamonaviy amaliyotlarni ko'rsatadi va xalqaro arbitraj tizimining ishlash prinsiplari haqida ma'lumot beradi.
3. William Henry Rattigan. Private International Law. (2011) – Xalqaro xususiy huquqning asosiy tamoyillari va ular bilan bog'liq nizolarni hal etish usullarini tasvirlaydi.
4. Alan Redfern, M. Hunter, Nigel Blackaby, Constantine Partasides. Law and Practice of International Commercial Arbitration. (2004) – Xalqaro ticarat arbitrajining huquqiy amaliyotini o'rganishga yordam beradigan manba.
5. "ЮНСИТРАЛ намунавий қонуни" va "ЮНСИТРАЛ Регламенти" – Xalqaro arbitrajni tartibga soluvchi asosiy hujjatlardan biridir. Bu hujjatlar arbitrajni o'ziga xos muvofiqlikda olib borishda yordam beradi.
6. Вашингтон Конвенцияси (1965) – Xalqaro investitsiya nizolarini hal etish va arbitraj qarorlarini bajarishda asosiy xalqaro hujjatlardan biridir.
7. Гаагада имзоланган 1965 йилги Фуқаролик ва савдо ишлари бўйича судга оид ва суддан ташқари ҳужжатларни чет элда топшириш бўйича – Фуқаролик ва савдо ишлари билан bog'liq hal etiladigan nizolarni arbitraj orqali ko'rib chiqish uchun xalqaro qoidalar va tartiblar to'g'risida ma'lumot beradi.
8. 1980 йилги Одил судловга эркин муружаат қилиш тўғрисидаги Конвенция – Xalqaro arbitraj va sudlovni amalga oshirishda adolatli va samimiy yondashuvni ta'minlashni ko'zda tutadi.